

VAAZ VE VAİZLİK SEMPOZYUMU II

(17-18 Aralık 2011)
ANKARA

DİB
YAYINLARI

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 936
İlmi Eserler / 146

Tashih

İsmail DERİN

Kapak Tasarım

Emre YILDIZ

Grafik

Mücella TEKİN

Baskı

Kalkan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

Tel.: (0312) 341 92 34

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı: 13.09.2012/62

1. Baskı, Ankara 2013

2013-06-Y-0003-936

ISBN: 978-975-19-5614-9 (tk.)

978-975-19-5616-3 (2.c)

Sertifika No: 12930

© **Diyanet İşleri Başkanlığı**

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel.: (0312) 295 72 93-295 72 94

Faks: (0312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

3. ANLAMLI YETİŞKİN OLARAK “VAİZ”

Dr. Bülent ÇELİKEL*

Bu bildirinin konusu, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın İzmir-Tire Eğitim Merkezi'nde din görevlilerine verdiğimiz 'Din Hizmetlerinde İletişim ve Rehberlik Bilgisi' dersinde filizlenmiştir. Etkili iletişim, sorun çözme, rehberlik ve dinî danışmanlık konularından oluşan on saatlik bir program dâhilinde din görevlileri ile yaptığımız sorun tespitine yönelik tartışmalar bizi başlıktaki tanımlamayla buluşturdu. Dolayısıyla meseleye yaklaşımımız da bu dersin içeriğinde yer alan 'iletişim, rehberlik ve danışmanlık' şeklindeki üç ana başlık etrafında biçimlendi.

Konuya öncelikle şu soruyu sorarak başlayacağız: 'Bilimsel olarak geniş bir alan olan rehberlik¹ içerisinde, din görevlilerinin ve dolayısıyla vaizlerin yeri neresidir?' Vaazı bir rehberlik faaliyeti olarak değerlendirdiğimizde, vaizi de doğrudan bu faaliyeti gerçekleştiren bir rehber olarak kabul edebiliriz.² Bu, vaizin din konusunda olduğu kadar, rehberlik konusunda da uzman olmasını gerekli kılmaktadır. Yine rehberlik ve psikolojik danışmayı genel anlamda 'yardım etme mesleği' olarak tanımladığımızda, 'yardım edenler'e dair listeye 'din görevlileri'ni de dâhil edebiliriz.³

Tebliğimizin başlığında yer alan 'anlamli yetişkin' tanımlaması, Amerika'da yapılan bir araştırmaya dayanmaktadır. Bu araştırmada, din adamlarının % 70'inin yardım ediciler olarak kendilerini tam olarak geliştirmedikleri belirtilmekte, bu sonucun onları, 'içtenlik, somutluk, empatik anlayış ve saygı' şeklinde özetleyebileceğimiz temel yardım etme becerileri bakımından, 'sıradan adamlar' kategorisine yerleştirdiği vurgulanmaktadır. İlâhiyat eğitiminin son

* Dokuz Eylül Üniversitesi Din Eğitimi ABD Araştırma Görevlisi. bulent.celikel@deu.edu.tr.

1 Hasan Tan, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, MEB Yay., İstanbul 2000, s. 16.

2 Cemal Tosun, "İlâhiyat Fakültelerinde vaizlik Eğitimi", *A.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVI, Ankara 1997, s. 185-187.

3 Gerard Egan, *Psikolojik Danışmaya Giriş*, (çev. B. Eylen, F. Korkut, F. Akkoyun, V. Duyan), Nobel Yay., İstanbul 2004, s. 6.

derece bilişsel olması, özellikle insan ilişkileri becerileri konusunda uygulamalı ve sistematik bir eğitimin verilmemesi de bunun başlıca nedeni olarak zikredilmektedir.⁴ Sosyal etkileşim kuramı çerçevesinde düşündüğümüzde 'sıradanlık', din görevlilerine atfedilen değerini seviyesini düşürmektedir. Şöyle ki 'sıradan insanlar' yine kendileri gibi sıradan insanlarla bir araya gelirlerse, sonuçta hiç kimse gelişemez ve böyle bir ortamda sosyal etkileşim yıkıcı bir hâl alır. Oysa insanlar, içinde yaşadıkları sosyal çevrede ebeveyn, öğretmen ve din görevlileri gibi hayatlarındaki 'anamlı yetişkinler'le sürekli etkileşim içindedir. Bu anlamlı kişiler gerekli olan becerilerden yoksun olduklarında kendileriyle etkileşim içinde olanların gelişimlerine ket vurmamakla kalmayacak, beraberinde onların kendilerini değersiz kişiler olarak görmelerine de yol açacaktır.⁵ Vaiz de mesleğini icra ve temsil noktasında 'bilgili' olmanın yanında, 'ihlas', 'ilmiyle âmil olma' gibi özel niteliklere sahip olması⁶ bakımından, 'anamlı yetişkin' statüsünde yer almaktadır.

Konunun *birinci argüman* alanı olarak *rehberlik ve psikolojik danışmanlık* çerçevesinde dile getirdiğimiz bu tespitler, meseleyi beceri/etkili iletişim alanına götürmektedir. Şimdilik bu hususu bir kenara bırakıyor, tebliğin *ikinci argümanı* olarak *psikoterapi* ile ilgili alana geçmek istiyoruz.

İlk argüman din görevlilerinin 'anamlı yetişkin' olmaları için beceri düzeyini ön plana çıkarırken, bu ikinci alan daha çok bilişsel-duyuşsal düzeyle ilgilenmektedir. Din görevlilerinin 'anamlı yetişkin' olarak tanımlanması, onların insanların anlam dünyalarına hitap ettikleri fikrini zımnen içermektedir. Dinin insanların hayatı anlamlandırma süreçlerine ciddi katkıları olduğunu ifade eden varoluşçu psikoterapi, ruhumuza eziyet eden içsel çatışmaların bilinen sebeplerin ötesinde, "varoluşun verili hâlleriyle yüzleşmekten" kaynaklandığını öne sürer.⁷ İnsan, varoluşun bu 'verili' hâlleriyle yüzleştiği an varoluşsal kopuşun eşliğindedir. Tam bu noktada onu kurtaracak olan da, insana ferdî ve sosyal mada güçlü bir birleştiricilik sunan dindir.⁸ Yani, dünyada kendi varoluşuna dair durumlarla yüzleştiği an, insan varoluşsal kopuşun eşliğine gelir. Bu noktada insanı kopuştan kurtaracak olan dinin bütünleştirici rolüdür. Bu rolü din, büyük ölçüde eğitim vasıtasıyla insanın eliyle gerçekleştirir. İşte tam bu noktada din eğitiminin dinamik karakteri de ortaya çıkmaktadır: *Din eğitimi, bilişsel davranışların kazandırıldığı statik bir süreç olmaktan öte, insanın varoluşsal tavrını da*

4 Egan, a.g.e., s. 12.

5 Egan, a.g.e., s. 14.

6 Mehmet Faruk Bayraktar, *Türkiye'de vaizlik*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2009, s. 83-99.

7 Irvin Yalom, *Din ve Psikiyatri*, (çev. Özden Arıkan), Merkez Kit., İstanbul 2006, s. 45.

8 Yalom, a.g.e., s. 46.

belirleyen, yani anlam dünyasına hitap eden dinamik bir süreçtir. Dolayısıyla böyle bir eğitime tabi tutulan insanın hayatının her safhasında bunun yansımalarını da görmek mümkün olacaktır. Zira böyle bir süreç dine, 'hayatın zorlukları karşısında bir tampon vazifesi göreceк kaynak' hüviyetini kazandıracaktır. Bu dinamizmden mahrum kalan insan, herhangi bir zorlukla karşılaştığı anda onu hayatındaki her şeye gölge düşürecek kadar büyütecek ve umutsuzluk içinde bocalayacaktır. Oysa Allah'a ve âhiret gününe imanın sağladığı dinamizme sahip bir insan, hayatı bitmeyen bir ahlâkî mücadele alanı olarak göreceк, karşılaştığı zorlukları da bu süreçte geçici birer yenilgi olarak yorumlayacaktır.⁹

Görüldüğü üzere bu ikinci alana yönelik tartışmalar meseleyi daha çok dini algılayış tarzına götürmekte, din görevlilerinin, dini algılayış tarzları ile etkili yardım edici/danışman olmaları arasında doğru orantılı bir ilişki açığa çıkmaktadır. Mesele hangi yöne kayarsa kaysın, bahsi geçen araştırmada 'anamlı yetişkin' olmama ile eleştirilen din görevlilerinin aynı zamanda etkili yaşayan insan, kendini gerçekleştiren insan gibi hümanist tipolojiler ile ilişkilendirilmesi, kendi tarihi tecrübemiz açısından konunun kayda değer bir önemde olduğunu göstermektedir. Bu konunun önemine dikkat çeken Merter, psikiyatrist ve psikologların eğitiminde maneviyat ve din konularının ciddi bir şekilde yer alması gerektiğini vurgulamakta, bu konuda İlahiyat fakülteleri ile işbirliği içerisine girilebileceğini dile getirmektedir.¹⁰ Zira ona göre din ve maneviyat konularında yeterince eğitilmemiş danışmanlar hakikatini bilmedikleri dinî konularda önyargılı davrandıkları zaman danışmanlarına ciddi zararlar verebilmektedir.¹¹ Bu önemine binaen din eğitimcisinin işlevsel imajları tartışılırken ona yüklenen rollerden biri de terapistlik/danışmanlık olmuştur.¹²

Üçüncü argüman alanı olarak kullanacağımız *sosyal psikoloji*, davranışın arkasında birtakım tutumların olduğunu ve bunların etkileşim yoluyla sosyal ortamda sonradan *öğrenildiğini göstermektedir*.¹³ İnsan toplumsal ilişkilerini belli bir düşünce kalıbı/paradigma çerçevesinde düzenler. Yani onun davranışlarının, özellikle de diğer insanlarla ilişkilerinin arka planında birtakım düşünsel örüntüler yer almaktadır ki bunlara sosyal psikolojide 'tutum' denmektedir.¹⁴

9 Daniel Goleman, *Duygusal Zekâ*, Varlık Yay., İstanbul 1998, s. 302; Fazlur-Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Fecr Yay., Ankara 1993, s. 68.

10 Mustafa Merter, *Tasavvuf ve Benötesi Psikolojisi Dokuz Yüz Katlı İnsan*, Kaknüs Yay., İstanbul 2006, s. 409.

11 Merter, *a.g.e.*, s. 408.

12 Timothy Arthur Lines, *Functional Ima.g.e.s of The Religious Educator*, Religious Education Press, Birmingham 1992, s. 454.

13 Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, Evrim Yay., İstanbul 1996, s. 100.

14 Galip İsen & Veysel Batmaz, *Ben ve Toplum*, Salyangoz Yay., İstanbul 2006, s. 278.

Tutumların oluşumunda sosyal bir faktör olarak din de etkilidir.¹⁵ Yine bir tutumun güçlü olması, bireyin kendini nasıl algılayıp değerlendirdiğine, yani benlik bilincine bağlıdır.¹⁶ Bu yüzden bireyin kendini dindar olarak algılama düzeyi ile dini tutumu arasında doğru orantılı bir ilişki her zaman öngörülebilir. Dolayısıyla bireyin dinle ilgili bilişsel gelişimine yönelik her türlü etki onun algı düzeyini, buna bağlı olarak da tutumunun niteliğini belirler. Genel hatlarıyla sunmaya çalıştığımız bu veriler de meseleyi sosyal etkileşimde insana dair paradigmanın önemini kavramamızı sağlamaktadır.

Şimdi yukarıda üç alan dâhilinde ele aldığımız fikirler paralelinde şu soruyu sorarak meseleyi pratik düzleme çekmeye çalışacağız: 'Vaizler anlamlı yetişkin olmaları için yukarıdaki hangi argüman alanının sonucuna göre yetiştirilmelidir ya da davranmalıdır?' Aslında bu sorunun cevabı açıktır: Vaizler her üç alanın sonuçları da göz önünde bulundurularak yetiştirilmelidir. Bu cevapla birlikte vaizleri anlamlı yetişkin kategorisine taşıyacak üç husus da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır: (i) İnsana dair paradigmanın yeniden gözden geçirilmesi, (ii) Dine dair paradigmanın yeniden gözden geçirilmesi, (iii) İletişimin bu paradigmalara göre yeniden kurulması. Aşağıda bu üç hususu genel hatlarıyla izah ederek tebliğimizi sona erdireceğiz.

(i)

Bir köşe yazısında "günde sadece bir saat açık kalan bir mekân, resmi daireden daha ileri bir hayatî işlev arz edebilir mi?" şeklindeki soruya verilen cevap son derece ilginçtir: "Vaaz denilen bıçkın fırçalarla büyümüş bir kuşağın üyesi olarak hayır diyorum."¹⁷ Burada vaazın muhatabı tarafından dile getirilen şikâyetin merkezinde, vaiz ile cemaat arasında kurulan yanlış ya da etkisiz iletişim yer almaktadır. Bunun da temelinde bir iletişim ögesi olarak kaynağın yani vaizin, alıcıya yani cemaate atfettiği değer yatmaktadır. Vaaz ile ilgili tavsiyelerde bulunurken Gazâlî de ilginç bir şekilde aynı hususa dikkati çekmektedir: "Vaaz u nasihatte bulunan zât kendini ilim sayesinde izzetli, karşısındakini de cehaleti sebebiyle hor ve hakir görebilir. Çok kere vaaz u nasihatiyle kendini bilgisiyle üstün ve karşısındaki adamı cehli sebebiyle küçük ve düşük göstermek ister. Şayet vaaz u nasihatte maksadı bu ise, bunun kötülüğü, vaaz u nasihat ettiği kimsenin kötülüğünden daha büyüktür. Bu adam başkasını ateşten kurtarıp kendini yakan kimseye benzer. Bu hâl, son derece zillet ve en büyük cehalettir. Bunun sahibi şeyta-

15 İsen & Batmaz, a.g.e., s. 279.

16 İsen & Batmaz, a.g.e., s. 283.

17 <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/dinhizmetleriweb/irsat/ornekDinGor/yuter.html> : Ömer Lütfi Mete, "Teknik Oto Camii", *Binyıl Gazetesi*, 7 Eylül 2000.

*na aldanmıştır.*¹⁸ Bu husus aslında vaizin insana dair paradigmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu yüzden vaiz, yukarıda vurguladığımız tutum-davranış arasındaki ilişkiyi ve insanın anlam arayışında olan, hayat süreci içerisinde anlam dünyasını inşa eden bir varlık olduğunu¹⁹ unutmamalıdır. Çünkü vaiz insanların anlam dünyalarına hitap eden, özelde din, genelde hayat adına insanların tavır alışlarında/tutumlarında etkili olan bir mesleği icra eder. Dolayısıyla vaizin hem dine hem de insana dair paradigması ile meslekî etkinliği arasında doğru orantılı bir ilişki vardır.

(ii)

Vaizin dine dair paradigması da insanın benlik algısını olumsuz yönde etkilemeyecek, tam aksine onu olumlu yönde besleyecek nitelikte olmalıdır. Vaaz aracılığıyla bireyde oluşturulmaya çalışılan din algısı psiko-sosyal uyumsuzluklara yol açmamalıdır. Bu da vaizin, vaazını hazırlarken 'bıçkın fırça' ile 'yârenlik' arasındaki farkı ne derece dikkate aldığıyla ilgilidir.

(iii)

Vaizin iletişimde bulunduğu iki alandan bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi sosyal etkileşim 'mekânı' olarak *cami*, ikincisi de sosyal etkileşim 'süreci' olarak *hayattır*. Birincisinde söz, ikincisinde *eylem* ön plandadır. Sözün hâkim olduğu alanda vaiz, insana ve dine dair sağlıklı paradigmaya dayalı bir iletişim dili ve içeriği geliştirmelidir. Bu anlamda tıpkı Kur'an'ın yaptığı gibi muhataplarında olumlu benlik algısı uyandıracak konular merkeze alınmalı, diğer konular bunun etrafında işlenmelidir: "İnsanoğlunu yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."²⁰ "İnsanı en güzel şekilde yarattık"²¹ "Rabbin, meleklere ben yer yüzünde bir hâlife yaratacağım demişti..."²² "İman edip, iyi ve yararlı iş yapanları müjdele!"²³ "Ey mü'minler! Gevşemeyin, cesaretinizi yitirmeyin ve asla üzülmeyin; üstün olan sizsiniz, çünkü siz inanmış insanlarsınız."²⁴

Asıl iletişimin kürsüden indikten sonra ya da camiden çıktıktan sonra başladığı unutulmamalı, yine Kur'an'ın vurguladığı söz-eylem bütünlüğüne önem verilmelidir. Zira vaazın içerdiği mesajın toplumsal değer hâline gelmesi daha çok onun eylem düzeyinde somutlaşmasına bağlıdır. Bu yüzden Kur'an, "yapa-

18 Gazâlî, İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn Tercümesi, (terc. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yay., İstanbul 1974, s. 811.

19 Kemal Sayar, *Ruh Hali*, Timaş Yay., İstanbul 2006, s. 31.

20 İsrâ, 70.

21 Tîn, 4.

22 Bakara, 30.

23 Bakara, 25.

24 Âl-i İmrân, 139.

mayacağıın şeyi söyleme"²⁵ demek ve insanları kötü şekilde eğitenlerin "iki kat ceza"²⁶yı hak ettiklerini vurgulamaktadır.²⁷

Bildirimizde kurguladığımız bu üç önemli husus, vaizin cemaat için taşıdığı anlamın farkında olmasını ve bunu sürekli taze tutmasını gerektirir. Bunun için vaizlerin, teknik bilginin yanında bilişsel ve duyuşsal hazır bulunuşlukları da, Kâtip Çelebi'nin vurguladığı gibi, yüksek seviyede olmalıdır: "*Bir vaizde ilim ve haz yoksa bari vaazdaki edeplerin dışına çıkarak halka elem vermeye.*"²⁸

25 Saff, 2: "Ey iman edenler! Yapamayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?"

26 A'raf, 38: "Rabbimiz! Bizi yoldan çıkaranlar işte bunlardır, onların azabını ikiye katla..."

27 İlgili yorum için bkz. Fazlur-Rahman, "The Qur'anic Solution of Pakistan's Educational Problem", *Islamic Studies*, Vol. 6, No. 4, December, 1967, s. 316.

28 Kâtip Çelebi, *Mîzanu'l-hak fi ihtiyâri'l-ehak İslamda Tenkid ve Tartışma Usûlü*, (sad. S. Uludağ, M. Kara), Marifet Yay., İstanbul 1990, s. 154.